

Лекція 5

Страховий та трудовий стаж

1. Страховий стаж
2. Трудовий стаж

1. Страховий стаж

До складу юридичних фактів, які необхідні для здійснення особою конституційного права на соціальне забезпечення в системі соціального страхування належить страховий стаж.

Автори колективного видання академічного курсу «Право соціального забезпечення України», зокрема В. Я. Бурак, Д. Пилипенко, С. М. Синчук, зазначають, що страховий стаж є одночасно правостворюючим юридичним фактом, оскільки необхідний для призначення різних видів соціальних виплат), та правозмінюючим (його збільшення зумовлює зміни і перегляд суми вже призначених пенсій). Законодавець в одних випадках надає значення тривалості страхового стажу як умови для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення (наприклад, всіх видів пенсій), а в інших – його тривалість лише презюмується. Зокрема, для призначення допомоги по вагітності та пологах чи у разі нещасного випадку на виробництві, що спричинив втрату працездатності, законодавством не вимагається кількісного критерію страхового стажу. Достатнім вважається факт, що особа є застрахованою, а отже, передбачається, що вона є потенційним носієм страхового стажу.

Загалом страховий стаж є однією з невід'ємних умов для призначення таких видів соціального забезпечення:

1) пенсій в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (зокрема для призначення пенсії за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

2) страхових виплат у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Поняття страхового стажу визначене у багатьох «страхових» законах. У загальному, в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ст. 9) страховий стаж – це період (строк), протягом якого осо-ба підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством.

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» страховий стаж – це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок. Аналогічне визначення містить ч. 1 ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та ч. 1 ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Страховий стаж характеризується такими ознаками:

1) це часовий проміжок, обчислений місяцями;

2) нарахування страхового стажу здійснюється шляхом сплати страхових внесків, який належить до обов'язків страхувальника (застрахованої особи або роботодавця) незалежно від його фінансового стану.

Відповідно до змісту ч. 5 ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування сплачується у розмірі 22-ох відсотків від розміру мінімальної

заробітної плати, встановленої Законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік. Станом на 1.01.2020 мінімальна сума єдиного соціального внеску складає 1 039,06 грн.

Щодо максимальної суми, то згідно зі змістом п. 4 ч. 1 ст. 1. Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», то єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування обчислюється з доходу застрахованої особи на місяць, що дорівнює п'ятнадцяти розмірам мінімальної заробітної плати, встановленої законом, на яку нараховується єдиний внесок.

Водночас Верховний Суд вважає, що не перерахування страхових внесків роботодавцем не є підставою для не включення відповідного періоду роботи до стажу, що дає право на трудову пенсію, оскільки основним документом, що підтверджує стаж роботи є трудова книжка працівника. (судова справа № 688/947/17 від 20.03.2019).

Також, якщо особа не підлягає загальнообов'язковому державному страхуванню і може належати до добровільно застрахованих відповідно до законодавства, то вона має право сплачувати єдиний внесок самостійно шляхом укладення договору в порядку та на умовах, які визначені ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Для обчислення єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування базовою величиною вважається заробітна плата особи або інший дохід, зокрема і дохід від підприємницької діяльності.

3) страховий стаж обчислюється за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку відомостей про за-страхованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а за періоди до запровадження системи персоніфікованого обліку відомостей про

застрахованих осіб – на підставі документів у порядку та на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше.

Ведення такого обліку забезпечується Пенсійним фондом України згідно з Положенням про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового соціального страхування, затверджене постановою правління Пенсійного фонду України від 18.06.2014 № 10-1.

Відтак, уся інформація про трудову діяльність особи, яка необхідна для призначення соціального забезпечення (наприклад, набутий страховий стаж, заробітна плата (дохід, грошове забезпечення), розмір сплачених страхових внесків тощо) починаючи з 01.01.2004, міститься тільки в системі персоналізованого обліку застрахованих осіб. Натомість трудова діяльність до 01.01.2004 визначається законодавством як «трудовий стаж».

4) місяць страхового стажу зараховується як повний, якщо було сплачено за відповідний місяць мінімальний страховий внесок.

Якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків є меншою, ніж мінімальний страховий внесок (наприклад, особа працювала неповний робочий час, перебувала у відпустці за власним бажанням тощо), цей період зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови здійснення відповідної доплати.

Порядок проведення такої доплати визначено розділом 15 Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальника-ми та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженої постановою правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 № 21-1.

Законами України визначаються особливості обчислення страхового стажу за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, зокрема визначення тих періодів, які зараховуються до страхового стажу.

Щодо страхового стажу у системі пенсійного страхування, то ці питання регулюються ст. ст. 20–25 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування».

Наприклад, відповідно до змісту ст. 24 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» для обчислення розміру пенсії по інвалідності або у зв’язку з втратою годувальника зараховується також період з дня встановлення інвалідності до досягнення застрахованою особою загального пенсійного віку, та період з дня смерті годувальника до дати, коли годувальник досяг би загального пенсійного віку.

Окрім цього, згідно п. 3-1 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» до страхового стажу для визначення права на призначення пенсії за віком згідно із ст. 26 цього Закону включаються періоди:

ведення підприємницької діяльності із застосуванням спрощеної системи оподаткування, а також із застосуванням фіксованого податку:

з 1 січня 1998 року по 30 червня 2000 року включно, що підтверджуються довідкою про реєстрацію як суб’єкта підприємницької діяльності;

з 1 липня 2000 року по 31 грудня 2017 року включно, за умови сплати страхових внесків (єдиного внеску) незалежно від сплаченого розміру (крім випадків звільнення від сплати єдиного внеску);

проходження військової служби по 31 грудня 2017 року включно;

перебування у відпустці у зв’язку з вагітністю та пологами з 1 січня 2004 року по 30 червня 2013 року включно;

перебування у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею 6-річного віку з 1 січня 2004 року до часу запровадження сплати страхових внесків (єдиного внеску) за жінок, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

перебування у довготерміновому відрядженні працівників дипломатичної служби у період з 1 січня 2004 року по 30 квітня 2016 року, за умови сплати страхових внесків (єдиного внеску) незалежно від сплаченого розміру.

Важливо, що період навчання у вищому навчальному закладі після 1 січня 2004 року не зараховується до страхового стажу, якщо не має договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування податковим органом. Причиною цього є те, що навчальний заклад не сплачує страхові внески за здобувача вищої освіти.

Зокрема, відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про вищу освіту» особи, які навчаються у вищих навчальних закладах мають право на зарахування до страхового стажу відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» періодів навчання на денній формі навчання у закладах вищої освіти, аспірантурі, докторантурі, інтернатурі, резидентурі, за умови добровільної сплати страхових внесків.

У системі загальнообов'язкового державного соціально-го страхування правила обчислення страхового стажу визначає ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Аналогічне положення містить ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» з особливостями страхування у цій системі.

У разі коли, особі не вистачає страхового стажу, у ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено порядок та умови його набуття шляхом укладення договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування щодо сплати страхового внеску:

одноразово за попередні періоди, в яких особа не підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню (зокрема за період з 1 січня 2004 року по 31 грудня

2010 року).

За таких умов сума сплаченого єдиного внеску за кожен місяць такого періоду не може бути меншою за мінімальний страховий внесок на дату укладення договору, помножений на коефіцієнт 2.

Наприклад, договір укладено у березні 2020 року. Мінімальний страховий внесок становить 1 039,06 грн (як 22 від-сотки від мінімальної заробітної плати) помножений на 2, що дорівнює 2078,12 грн. Це вартість 1-го календарного місяця страхового стажу. Якщо стаж набувається за один календар-ний рік, то виходить в результаті значна сума коштів, а саме 24 937,44 грн.

щомісячно за попередні періоди і (або) майбутні пері-оди страхового стажу за умови укладення договору не менше ніж на 1 рік.

За такого способу набуття страхового стажу коефіцієнт 2 не враховується і сплата страхового внеску здійснюється у сумі не меншій за мінімальний розмір.

Детальніше питання набуття страхового стажу на договірній основі регулюється Інструкцією про порядок нарахування сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 20.04.2015 № 449.

Зазначимо також, що відомості про страховий стаж особи заборонено розголошувати без її згоди (ст. 13 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування).

2. Трудовий стаж

Обчислення трудового стажу застосовується для призначення пенсій в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (зокрема для призначення пенсії за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

Він характеризує трудову діяльність особи за періоди, що перебували поза сплатою страхових внесків до 1 січня 2004 року. Тобто до формування системи персоніфікованого обліку застрахованих осіб увесь період трудової діяльності прирівнюється до страхового періоду. Після 1 січня 2004 року до страхового стажу зараховуються тільки ті періоди, протягом яких сплачувалися страхові внески. Про що є інформація в базі даних системи персоніфікованого обліку застрахованих осіб.

Періоди роботи, що зараховуються до трудового стажу у разі ліквідації підприємства, установи та організації без ви-значення правонаступника визначаються Порядком підтвердження періодів роботи, що зараховуються до трудового стажу для призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 10.11.2006 № 18-1.

Системний аналіз пенсійного законодавства дає підстави для висновку, що трудовий (загальний) стаж поділяється на:

1) пільговий;

Пільговий пенсійний стаж впливає на дострокове призначення пенсії для окремих категорій громадян, що працювали на певних посадах, незалежно від останнього місця роботи (до 1 квітня 2015 року) і які набули це право на умовах перед-бачених Законом України «Про пенсійне забезпечення». Низ-ку норм цього закону було визнано неконституційним згідно з рішенням Конституційного Суду України від 18.06.2007 р. № 4-рп/2007, який і передбачив необхідну тривалість трудового стажу, повернувши раніше змінене положення, що і наведене у рішенні.

2) спеціальний (зокрема, вислуга років).

Верховний Суд, в одному зі своїх ухвалених рішень зазначає, спеціальний стаж (різновидом якого є вислуга років є періодом роботи в певних умовах праці чи на посадах, з якими законодавець пов'язує пільгове (або за особливими

правила-ми) пенсійне забезпечення. Вислуга років – це період виконання особливого роду трудової діяльності або державної служби, коли до особи, яка її здійснює, пред’являють особливі вікові, освітні, а також підвищені психічні та фізичні вимоги, під час тривалого виконання якої особа втрачає відповідну професійну працездатність (судова справа № 643/11758/16-а від 20.02.2019).

Відповідно до положень Закону України «Про пенсійне забезпечення» спеціальний стаж характеризував вислугу років як періоди трудової діяльності для окремих посад працівників авіації і льотно-випробного складу, робітників локомотивних бригад, працівники освіти, охорони здоров’я та соціального забезпечення тощо.

Проте на підставі рішення Конституційного Суду України від 04.06.2019 № 2-р/2019 норми цього закону щодо вислуги років визнано неконституційними. Тож положення щодо вислуги років не можуть застосовуватися допоки не будуть внесені зміни у пенсійне законодавство задля належного правового регулювання означених правовідносин.

До спеціального стажу зараховується також періоди виконання особою особливого виду трудової діяльності, а саме державної служби, військової служби, служби і роботи в правоохоронних органах, а також іншої суспільно корисної діяльності.

Наприклад, відповідно до ст. 68 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» час виконання присяжним обов’язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Також періоди, які зараховуються до стажу роботи судді визначено положеннями ст. 137, ч. 4 ст. 163 наведеного закону.

Періоди страхового стажу, які належать до вислуги років для працівників прокуратури передбачені ч. 6 ст. 86 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII.

У ст. 46 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII визначені періоди, що зараховуються до державного стажу. Порядок обчислення

стажу державної служби, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 № 229.

У ст. 22 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III зазначено, що до стажу служби в органах місцевого самоврядування належить період роботи на посадах, на які поширюється дія цього Закону, а також на посадах і в органах, час роботи в яких зараховується до стажу державної служби.

Види служби та періоди часу, які належать до вислуги років для призначення пенсії військовослужбовцям та прирівняним до них особам встановлені ст. 17 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Відповідно до ч. 3 ст. 18 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» дружинам (чоловікам) військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, до загального стажу роботи, необхідного для призначення пенсії за віком, зараховується період проживання разом з чоловіком (дружиною) в місцевостях, де не було можливості працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років.

Документальним підтвердженням трудового стажу особи є дані трудової книжки, яка заповнюється роботодавцем згідно до положення Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, що затверджена спільним наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.1993 № 58.

Згідно з ст. 48 Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (далі – КЗпП) трудова книжка є основним документом про трудову діяльність працівника.

За відсутності трудової книжки підлягають до застосування норми Порядку підтвердження наявного трудового стажу.

У разі відсутності трудової книжки чи відповідних записів в ній, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1993 № 637. Зокрема, нею врегульовано також питання обчислення трудового стажу фізичними особами-підприємцями.

Верховний Суд за результатами розгляду справи 307/3091/16 від 21.02.2020 зазначив, що законодавцем встановлений алгоритм дій щодо документального підтвердження, що йдуть у певній послідовності. Зокрема, основним документом, що підтверджує трудовий стаж, визначено трудову книжку. За її відсутності черговим елементом для підтвердження стажу є: дані, наявні в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, довідки, виписки із наказів, особові рахунки і відомості на видачу заробітної плати, посвідчення, характеристики, письмові трудові договори і угоди з відмітками про їх виконання та інші документи, які містять відомості про періоди роботи. За неможливості підтвердити наявний трудовий стаж будь-якими документами, законодавцем передбачено останній по черговості спосіб, а саме: встановлення трудового стажу на підставі показань не менше 2-х свідків, які б знали заявника по спільній з ним роботі на одному підприємстві, в установі, організації (зокрема колгоспі) або в одній системі і мали документи про свою роботу за час, стосовно якого вони підтверджують роботу.

Варто зазначити також особливості набуття страхового стажу за кордоном.

Передусім громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, мають право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та на матеріальне забезпечення і соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Винятки можуть бути встановлені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Україна підписала міжнародно-правові договори про спів-робітництво у сфері соціального захисту з понад 20 країнами і цей процес продовжується. Перелік таких міжнародно-правових договорів із питань соціального забезпечення розміщений на офіційній веб-сторінці сайту Міністерства соціальної політики України.

Залежно від умов зарахування стажу роботи такі договори традиційно поділяють на територіальні та пропорційні.

Договори укладені за територіальним принципом передбачають взаємне зарахування стажу на території України та іншої країни (країн), які підписали відповідну угоду. Тобто стаж, набутий на території іншої країни автоматично відноситься до страхового стажу в Україні.

Зокрема, багатосторонньої є Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення, яка підписана 13.03.1992. Вони поширює свою дію на такі країни як Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргиз-стан, Молдова з зауваженнями, Росія, Таджикистан, Туркмені-стан, Узбекистан, Україна⁴⁰.

Окреме міжнародне співробітництво у сфері соціально-го забезпечення за територіальним принципом є також між Україною та Угорщиною, Молдовою, Грузією, Азербайджаном, Монголією, Румунією та Білорусь.

Натомість договори укладені за пропорційним принципом ґрунтуються на відокремленому зарахуванні стажу. Це означає, стаж, набутий на території іншої країни не додається до стажу на території України. Відповідно особа має два періоди стажу, які обчислюється за правилами тієї країни, де вона працювала.

Такі договори Україна підписала з країнами Європейського Союзу, а саме Латвією, Литвою, Королівством Іспанією, Естонією, Словаччиною, Чехією, Болгарією та Португалією.

Відповідно, якщо особа працює у тих країнах, з якими Україна не підписала відповідний договір (наприклад, Сполучені Штати Америки), то набутий там страховий стає втрачає юридичне значення в Україні.